

MİR CƏLALIN “AÇIQ KİTAB” ROMANINDA FOLKLOR NÜMUNƏLƏRİ

Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələrindən biri də Mir Cəlal Paşayevdir. Ədib ədəbiyyatımıza yaşadığı müddətdə yeni tövhələr vermişdir. Yazıçı kimi 1928-ci ildə ədəbiyyata gələn Mir Cəlal, elə həmin ildə də ilk tədqiqat əsərini yazıb. Sözün gücünə güvənib, onun böyüklüyünə baş əyən sənətkarın könüllərə yangı salmış “Bir gəncin manifesti” əsəri, zamanənin güzgüsü olan hekayələri klassik bədii nümunələr kimi ədəbiyyat tariximizin səhifələrində müəllifinə əbədiyaşarlıq qazandırmışdır. Yuxusuz gecələrinin, gərgin zəhmətinin bəhrəsi olan “Füzuli sənətkarlığı”, “XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı”, “Azərbaycanda ədəbi məktəblər (1905-1917)”, “Ədəbiyyatşünaslığın əsasları” adlı fundamental əsərləri ədəbiyyatşünaslıq elminin qızıl nüsxələrindəndir.

Mir Cəlal milli şifahi ədəbiyyatın, klassik və müasir bədii nəsrin ən yaxşı ənənələri əsasında yetişib, mahir hekayə ustası və romançı kimi yüksəlmişdir. Mir Cəlal əsərlərində xalq həyatını, eləcə də dövrün aktual problemlərini işıqlandırır. Eyni zamanda, Mir Cəlal xalqa, kökə bağlı insan idi. O, xalqın psixologiyasını dərinlən bilir, ruhunu duyurdu. Şifahi xalq ədəbiyyatına yaxşı bələd olan yazıçı əsərlərində yeri gəldikcə folklor nümunələrindən istifadə edirdi. Bununla da ədib yaradıcılığını zənginləşdirir, əsərlərinə canlılıq gətirirdi. Ədibin əsərlərini diqqətlə nəzərdən keçirsək, folklorla qırılmaz bağı hiss edirik. Yazıçı bəzi əsərlərində folklor motivlərindən istifadə etmiş, bəzi əsərlərini isə sırf folklor nümunələri əsasında qurmuşdur.

Mir Cəlal hekayələri ilə yanaşı həm də romanları ilə diqqətləri öz əsərlərinin üzərinə çəkməyi bacarmışdır. “Dirilən adam” (1934-1935), “Bir gəncin manifesti”(1939), “Açıq kitab”(1941), “Yaşadılarım”(1946-1952), “Təzə şəhər” (1948-1950), “Yolumuz hayanadır” (1952-1957) kimi romanları qələmə almışdır. “Romanlarından üçünün mövzusu keçmiş, üçünün mövzusu isə müasir həyatdan alınmışdır. Maraqlı süjet qurmaq, hadisələri və obrazları təbii məcrada qələmə almaq, mətləbi yığcam, konkret və lakonik formada ifadə etmək bacarığı bu əsərlərin hər birində özünü göstərir. Müşahidə dəqiqliyi və dərinliyi, həyat hadisələrinə yaxından bələdliyi, insan psixologiyasını yaxşı duyması və bilməsi ədibin sənətini səciyyəyləndirən xüsusiyyətlərdəndi.” (3, s.10)

Mir Cəlalin “Açıq kitab” romanı 1944-cü ildə çap olunmuşdur. “Açıq kitab” romanının mövzusu müasir mövzudadır və ziyalı, məktəb mühiti ilə bağlıdır. Bildiyimiz kimi Mir Cəlal əsərlərində şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən istifadə etməyə heç çəkinməmiş, hətta folklor nümunələri ilə əsərlərinə rəng qatmış və xalqdan gələn bir yazıçı olduğunu göstərmişdir. “Açıq kitab” romanına fərqli baxış tərzii ilə nəzər salaraq əsərdəki obrazların dilindən istifadə edilən şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinə diqqət yetirəcəyik. Mir Cəlal bu əsərində kifayət qədər folklor nümunələrindən istifadə etmişdir. Ümumiyyətlə Mir Cəlalin roman və hekayələri folklor nümunələrinin işlənmə yerinə görə daim diqqət çəkmiş, digər yazıçıların əsərlərindən seçilmişdir.

“Açıq kitab” satirik roman olsa da, lirik və dramatik məqamları da az deyil. Mir Cəlal həyatı əks etdirdiyi, həyatın təzadlarını açdığı, insan münasibətlərinin konkret vəziyyət və şərait daxilindəki xarakterini, gözəllik və çirkinliyin mahiyyətini göstərdiyi üçün həmin cəhətlər çox vaxt əlaqəli şəkildə real təzahürünü və bədii təcəssümünü tapmışdır.”(3, s. 11)

Mir Cəlal “Açıq kitab” romanında atalar sözlərindən geniş şəkildə istifadə etmişdir. Bildiyimiz kimi atalar sözü öz yığcamlığı ilə seçilir.

“Xalqın öz ruhundan qopub ümumi məfkurənin izini daşıyan və milli əhval-ruhiyyəni açıqca meydana qoyan atalar sözləri elin öz içərisində gəzib dolaşan ədəbiyyatdır. O, eyni zamanda millətin həyat tərzini proqramlaşdırma dili, topluluğun davranış stereotipinin aydın ifadəsidir.”(1, s. 6) Elə buna görə də Mir Cəlal əsərləri atalar sözü və məsəllərin işlənməsinə görə seçilir. Məna zənginliyi, fikir dolğunluğu və ifadə gözəlliyi ilə seçilən atalar sözü və məsəllər yazıçıya həm də sözə qənaət etməyi, aydın, yığcam, səlis və obrazlı yazmağı öyrədir.

Romanda Nayıbov adlı obrazın Gəldiyev haqqında söylədiyi “İt hürər, karvan keçər”, “Yel qayadan nə aparar?” atalar sözləri obrazın mənfi xüsusiyyətlərini önə çəkmək üçün istifadə olunmuşdur.

Mir Cəlalin qələmə aldığı bu romanda dövrün eybəcərliklərini özündə əks etdirən Gəldiyevin hərbə-zorbasından qorxan da olurdu. Ancaq Gəldiyevin arxası möhkəm idi. Atalar yaxşı deyib: “Arxalı köpək qurd basar!”. “Allah dəyməyə, bəndə nə eləyəcək”(3, s. 212). Verilən atalar sözü tam onun vəziyyətini izah edirdi.

Daha sonra şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrindən: “Məşhur məsəldir, yoldaşlar, toyuğun başı kəndə, quyruğu şəhərə sarı dursa quyruq başdan şərəfətlidir”. Atalar demiş əsas odu “Ürək geniş olsun!” kimi nümunələr işlənmişdir. Əsərin irəli səhifələrində Gəldiyev və Rübabə arasında keçən dialoq atalar sözünün işlənmə zənginliyi ilə seçilir.

“Böyükəlin nəsihəti dərmandır. Özü acı olar, nəticəsi şirin. Bunu atalar deyib.

- Atalar onu da deyib ki, ağıl yaşda deyil, başdadır.

- Demək özünü məndən ağıllı bilirsən də! Atalar özü deyib ki, qadın ağıldan naqis olar.

Saçı...

- Onu atalar deməyib!

- Bəs kim deyib?

- Məşədi İbad deyib.

- Mən bu sözə inanıram.

- Həqiqi varis atasından qalana sahib durar.” (3, s. 263)

“Xalqın müşahidələrini, təsəvvür və təfəkkür tərzini, canlı məntiqini hifz eləyən atalar sözü sıxılmış yaydır: onun əsl enerjisi, təsir qüvvəsi nitq məqamında, konkret zaman ,şərait daxilində bilinir.” (1, s. 5)

Elə bu dialoqa nəzərən demək olar ki, yazıçı atalar sözünün bu xüsusiyyətlərindən romanda tam yerində işlətmişdir.

“Hər işıldayana gövhər, hər guruldayana güc deməyəcəyəm”.(3,s. 274), “Qız ağacı, qoz ağacı...” (3,s.281),

“Hər halda qab düşməsə, cingilti çıxmaz”(3,s.283)

“Həyalı balamdır, qapıya gələn inək südlü-bərəkətli olar!” (3, s.295)

“Yazın sığırçını kimi uçub gəlib, qədəmi xoş olsun, ilahi”. (3, s.295)

“Göz-qaşını min bəzə,Biməzəsən, biməzə!” (3, s.296)

“Balığı at dəryaya, balıq bilməsə də xaliq bilər”. (3, s. 303)

“Əbləh köpək qaysavadan pay umar.”(3, s.307)

“Ölünün, deyərlər, rəhməti, ya lənəti apardığında yox, qoyub getdiklərində olur.” (s-315)

Belə folklor nümunələrinə əsərdə obrazların dilində rast gəlirik. Təkcə atalar sözü yox, bayatı da Mir Cəlal əsərlərində öz əksini tapır. “Bayatı insan həyatının canlı poetik salnaməsidir. Onun varlığını, mənəvi aləmini dünyaya göz açdığı çağdan ömrünün son anlarına kimi müşayət edir, duyum və hislərinə estetik, bədii zövq aşılayır.” (2, s.4) Mir Cəlal da əsərlərində istifadə etdiyi bayatılarla oxucularına bədii zövq yaşadır.

“Göyərçinəm, uçdum gəl,

Dost bağına düşdüm gəl.

Yaxşı günün yoldaşı,

Yaman günə düşdüm, gəl!”

Rübabənin dilindən verilən bu bayatı da öz mənə zənginliyi ilə seçilir.

“Mir Cəlalin yaradıcılığında başlıca tədqiq və inikas obyektı, hər şeydən əvvəl, insandır, onun mənəvi dünyası, fikri-hissi həyatı, mübarizə və fəaliyyətidir. İnandırıcı surətlər, xarakterlər yaratmaq tələbi sənətkar Mir Cəlalı da daim ciddi düşündürmüş və əksər hallarda o, məqsədinə nail olmuşdur. Müəllifin realist qələmlə canlandırıdığı surətlər bir-birinə oxşamır, hərəsinin öz daxili aləmi həyata öz baxışı, öz təfəkkür tərzı, orijinal xarakteri, bu xarakteri fərdiləşdirən və, ümumiləşdirən keyfiyyətləri var.”(3, s.11)

Yazıçılarımız şifahi ədəbiyyat nümunələrindəki xalq müdrikliyi və fəlsəfəsindən yararlanmaqla əsərlərinin sirayətedici gücünü artırmağa müvəffəq olmuşlar. Mir Cəlal da şifahi xalq ədəbiyyatımızdan bir neçə yolla istifadə etmişdir.

O, bəzən folklor motivlərini, folklorizmləri əsərlərinə gətirmiş,bəzən də nümunələrin özlərini obrazların dilindən verməklə oxucuya çatdırmaq istədiyi fikri qüvvətləndirmişdir. “Açıq kitab” romanı da şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrinin işlənmə yerinə görə digər əsərlərdən seçilir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

- 1.Atalar sözü. Bakı, Öndər nəşriyyat”, 2004, 264 səh.
- 2.Azərbaycan bayatıları.Bakı,”XXI-Yeni Nəşrlər Evi”, 2004, 304 səh
- 3.Mir Cəlal. Seçilmiş əsərləri. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2005, 384 səh.
4. Mir Cəlal.Bibliografiya. Nğiyeva N.P. Bakı, “Adiloğlu”nəşriyyatı-2006.260 səh.

XÜLASƏ

Məqalə Azərbaycan nəsrinin korifey sənətkarlarından biri olan Mir Cəlalin öz yaradıcılığındakı folklordan necə bəhrələndiyindən bəhs edir. Məlumdur ki, folklor daim yazılı ədəbiyyat nümayəndələri üçün sujet, motiv, obraz, mövzu qaynağı olmuşdur. Yazıçılarımız şifahi ədəbiyyat nümunələrindəki xalq müdrikliyi və fəlsəfəsindən yararlanmaqla əsərlərinin sirayətedici gücünü artırmağa müvəffəq olmuşlar. Mir Cəlal da ağız ədəbiyyatımızdan bir neçə yolla istifadə etmişdir. O, bəzən folklor motivlərini , folklorizmləri əsərlərinə gətirmiş, bəzən də nümunələrin özlərini obrazların dilindən verməklə oxucuya çatdırmaq istədiyi fikri qüvvətləndirmişdir.

Açar sözlər: *Mir Cəlal, roman , folklor, motiv, atalar sözü və məsəllər, bayatı*